

Inspectie Gezondheidszorg en Jeugd
Ministerie van Volksgezondheid,
Welzijn en Sport

Toetsingskader onvrijwillige zorg

Voor zorgaanbieders die onvrijwillige zorg verlenen aan mensen met een verstandelijke beperking en mensen met een psychogeriatrische aandoening

Utrecht, september 2022

Inleiding

De Inspectie Gezondheidszorg en Jeugd (IGJ) ziet erop toe dat zorgaanbieders terughoudend en zorgvuldig omgaan met dwang in de zorg. Dit omvat onvrijwillige zorg op basis van de Wet zorg en dwang (Wzd) en verplichte zorg op basis van de Wet verplichte geestelijke gezondheidszorg (Wvggz). In deze twee wetten staan de voorwaarden om onvrijwillige of verplichte zorg op een zorgvuldige manier toe te passen bij mensen die dat nodig hebben. Deze mensen kunnen of willen de noodzakelijke zorg niet op vrijwillige basis krijgen.

Het uitgangspunt van de Wzd en de Wvggz is 'nee, tenzij': geen gedwongen zorg, behalve als het niet anders kan. In dat geval moeten zorgaanbieders kiezen voor de minst ingrijpende vorm van gedwongen zorg, deze zorgvuldig uitvoeren en beëindigen zodra dit mogelijk is. De inspectie ziet erop toe dat zorgaanbieders terughoudend en zorgvuldig omgaan met dwang in de zorg. In de toezichtvisie van IGJ, '[Terughoudend en zorgvuldig omgaan met onvrijwillige en verplichte zorg](#)', staat wat de Wvggz en de Wzd betekenen voor het toezicht. U vindt de visie op onze website: www.igj.nl.

Als het toepassen van gedwongen zorg onvermijdelijk is, staat in de Wzd en in de Wvggz het verbeteren van de kwaliteit van de toegepaste zorg centraal. De manier waarop dit gebeurt en de mate van rechtsbescherming die daarbij in de wetten zijn verankerd, zijn in beide wetten verschillend. Vandaar dat de IGJ verschillende toetsingskaders gebruikt: het Toetsingskader onvrijwillige zorg (Wzd) en het Toetsingskader verplichte zorg (Wvggz).

Onvrijwillige zorg op basis van de Wzd

In de Wzd staan doelen voor het toepassen van onvrijwillige zorg. Het eerste doel is het versterken van de rechtspositie van cliënten met een psychogeriatrische aandoening¹ of verstandelijke beperking die te maken krijgen met onvrijwillige zorg of daaraan gelijkgestelde ingrijpende vormen van zorg². De wetgever wil voor de zorg aan deze cliënten regelen welke rechten de cliënt heeft en welke verantwoordelijkheden de zorgaanbieder heeft. Daarnaast heeft de Wzd het doel om de rechten van cliënten te beschermen bij onvrijwillige opname.

Toetsingskader onvrijwillige zorg op basis van de Wzd

Dit toetsingskader is ontwikkeld om de onvrijwillige zorg voor cliënten met een verstandelijke beperking of psychogeriatrische aandoening te toetsen. Het bestaat uit een aantal normen met toetsingscriteria. Afhankelijk van de situatie bepaalt de inspectie welke normen zij uit dit kader toetst. Dit toetsingskader is niet alleen gebaseerd op de Wet zorg en dwang (Wzd), het Besluit zorg en dwang (Bzd) en op de (ministeriële) Regeling zorg en dwang (Rzd). Ook veldnormen, richtlijnen en handreikingen van beroepsorganisaties van zorgverleners en branchepartijen, zijn meegenomen. De inspectie gebruikt dit Toetsingskader onvrijwillige zorg per september 2022. Het is een doorontwikkelde versie van het toetsingskader Wzd (januari 2020). Het toetsingskader wordt opnieuw aangepast als wet- en regelgeving of veldnormen veranderen, na wetsevaluaties of na eigen evaluaties van de inspectie.

Het toetsingskader bestaat uit de volgende drie thema's:

1. Persoonsgerichte zorg: gericht op ondersteuning, kwaliteit van leven en bescherming van de rechtspositie van de cliënt.
2. Deskundige zorgverleners: gericht op de professionaliteit van de zorgverlener.
3. Sturen op kwaliteit en veiligheid: gericht op het faciliteren van goede onvrijwillige zorg door de zorgaanbieder.

---

¹ Binnen de reikwijze van de Wzd vallen sinds het Besluit zorg en dwang (2020) ook cliënten met niet-aangeboren hersenletsel (NAH), het syndroom van Korsakov of de ziekte van Huntington.

² Zie artikel 2 lid 2 sub a, b en c van de Wzd.

Thema 1: Persoonsgerichte zorg

Het uitgangspunt van de Wzd is: géén onvrijwillige zorg, behalve wanneer het niet anders kan. De zorg voor cliënten met een psychogeriatrische aandoening of verstandelijke beperking is persoonsgericht en gebeurt zoveel mogelijk op vrijwillige basis. Soms kunnen deze cliënten niet (meer) zelf inschatten wat goed voor hen is. Zorgverleners en cliëntvertegenwoordigers helpen cliënten hierbij of maken keuzes voor hen.

De rechtspositie van de cliënt die te maken krijgt met onvrijwillige zorg en/of onvrijwillige opname is geborgd. De cliënt en diens vertegenwoordiger weten waar zij een klacht kunnen indienen en hoe de klachtenprocedure verloopt. Ook weten zij dat er een onafhankelijke cliëntenvertrouwenspersoon Wzd (CVP Wzd) beschikbaar is om hen te ondersteunen en hoe zij deze kunnen bereiken.

Norm		Bron	Wat toetst de inspectie?
1.1	De cliënt voert, binnen zijn mogelijkheden, zelf regie over zijn leven.	Artikel 3 lid 7 Wzd Artikel 7 lid 1, 2 en 3 Wzd Artikel 10 Wzd Kwaliteitskader gehandicaptenzorg 2017-2022, hoofdstuk 3 Kwaliteitskader Verpleeghuiszorg 2021, hoofdstuk 1	<ul style="list-style-type: none"> De inspectie toetst of de zorgverantwoordelijke zorgt voor het verkrijgen van instemming van de cliënt (vertegenwoordiger) met het zorgplan, rekening houdend met de wensen en voorkeuren van de cliënt. De inspectie toetst of zorgverleners samen met de cliënt(vertegenwoordiger) afspraken maken over (on)vrijwillige zorg³ en deze vastleggen in het zorgplan. Hierbij houden zij rekening met de wensen en voorkeuren van de cliënt.
1.2	De rechtspositie van de cliënt is geborgd.	Artikel 3 lid 2 en 3 Wzd Artikel 16 lid 2 onderdeel b Wzd Artikel 52 Wzd Artikel 53 Wzd Artikel 57 lid 1 Wzd Artikel 58 lid 1 Wzd	<ul style="list-style-type: none"> De inspectie toetst of - indien van toepassing - een deskundige de wilsonbekwaamheid ter zake beoordeelt en of de beslissing vastligt in het cliëntdossier. De inspectie toetst of de juridische status van de cliënt vastligt in het cliëntdossier. De inspectie toetst of de cliënt zo nodig een vertegenwoordiger heeft en of dit is vastligt in het cliëntdossier.

³ De Wzd kent geen artikel dat instemming van de cliënt(vertegenwoordiger) vereist bij de toepassing van onvrijwillige zorg. Wel getuigt het van persoonsgerichte zorg als de zorgverantwoordelijke vóór de toepassing van onvrijwillige zorg met de cliënt(vertegenwoordiger) afspraken maakt over hoe de onvrijwillige zorg in voorkomende gevallen wordt uitgevoerd.

Toetsingskader onvrijwillige zorg

			<ul style="list-style-type: none"> • De inspectie toetst of iedere cliënt(vertegenwoordiger) tijdig begrijpelijke en actuele informatie krijgt die voor zijn rechtspositie van belang is. • De inspectie toetst of de zorgaanbieder iedere cliënt(vertegenwoordiger) informeert over de cliëntenvertrouwenspersoon (CVP) en ervoor zorgt dat iedere cliënt(vertegenwoordiger) een beroep op de CVP kan doen. De CVP heeft vrije toegang tot de cliënt en tot de locatie. • De inspectie toetst of de zorgaanbieder is aangesloten bij een klachtencommissie die volgens de wettelijke eisen Wzd-klachten afhandelt.
--	--	--	--

Thema 2: Deskundige zorgverleners

Zorgverleners⁴ zijn deskundig. Ze weten wanneer hun deskundigheid ontoereikend is en betrekken dan tijdig andere disciplines. Daarnaast zijn zorgverleners in staat om samen te werken en methodisch te werken. Dit betekent dat het verbeteren van de kwaliteit van de zorg, via bijvoorbeeld de PDCA-cyclus (plan-do-check-act), continu onder de aandacht is. Deskundige medewerkers kunnen op basis van kennis en ervaring goede vrijwillige zorg geven om onvrijwillige zorg te voorkomen. Zij zijn (indien noodzakelijk) in staat om op een veilige en zorgvuldige manier onvrijwillige zorg toe te passen. Ook onvrijwillige zorg kan in voorkomende gevallen goede persoonsgerichte zorg zijn.

Norm		Bron	Wat toetst de inspectie?
2.1	Zorgverleners zijn bekwaam en deskundig om onvrijwillige zorg zoveel mogelijk te voorkomen.	Artikel 9 lid 1, 2 en 7 Wzd Beroepscode van verpleegkundigen en verzorgenden, 2015 Beroepscode voor de sociaal agogisch werker, BPSW 2018 Richtlijn probleemgedrag bij mensen met dementie, Verenso/NIP 2018 Artikel 2 lid 2 onder b Wkkgz Artikel 3 Wkkgz Omgaan met onbegrepen gedrag bij dementie: Inventarisatie richtlijnen en inzichten rondom onbegrepen gedrag bij ouderen met dementie Nivel, Vilans, 2013 Kwaliteitskader gehandicaptenzorg 2017-2022, hoofdstuk 2 VGN, Goede zorg bij verzet /Omgaan met verzet, Utrecht, 2007 Kwaliteitskader verpleeghuiszorg 2021, hoofdstuk 6	<ul style="list-style-type: none"> De inspectie toetst of zorgverleners deskundig zijn in het omgaan met onbegrepen/probleemgedrag, waaronder het herkennen van verzet. De inspectie toetst of zorgverleners alternatieven kennen om onvrijwillige zorg te voorkomen en of zij deze zo nodig toepassen.
2.2	De zorgverantwoordelijke voert zijn wettelijke taken en verantwoordelijkheden uit.	Artikel 5 Wzd Artikel 7 lid 2 Wzd Artikel 8 lid 1 Wzd Artikel 9 lid 5 en 7 Wzd Artikel 10 lid 3, 4 en 6 Wzd	<ul style="list-style-type: none"> De inspectie toetst of de zorgverantwoordelijke zorgt voor het opstellen, vaststellen, uitvoeren, evalueren en zo nodig periodiek aanpassen van het zorgplan.

⁴ Onder het overkoepelende begrip "zorgverlener" wordt verstaan de zorgverlener en de zorgverantwoordelijke die worden aangewezen conform de Regeling Wzd.

Toetsingskader onvrijwillige zorg

		<p>Artikel 10 lid 8 Artikel 16 lid 2 Wzd Artikel 2 Regeling zorg en dwang Profiel zorgverantwoordelijke januari 2020, hoofdstuk 1</p>	<ul style="list-style-type: none"> • De inspectie toetst of de zorgverantwoordelijke steeds met de cliënt (vertegenwoordiger) overlegt over de (on)vrijwillige zorg voorafgaand aan het opstellen en evalueren van het zorgplan en of het stappenplan Wzd. • De inspectie toetst of de zorgverantwoordelijke de deskundigheid van anderen betreft bij het opstellen van het zorgplan als dit in verband met de zorgbehoefte van de cliënt van belang is. • De inspectie toetst of de zorgverantwoordelijke de vereiste andere disciplines betreft voordat zij onvrijwillige zorg in het zorgplan opneemt. • De inspectie toetst bij de evaluatie van het zorgplan of de zorgverantwoordelijke - in geval van onvrijwillige zorg - een overleg organiseert met betrokken deskundigen volgens het stappenplan Wzd.
2.3	Zorgverleners voeren onvrijwillige zorg zorgvuldig en veilig uit.	<p>Artikel 8 lid 1 Wzd Artikel 9 lid 3 Wzd Artikel 10, 11, 12, 13 Wzd Artikel 2.2 Besluit zorg en dwang Artikel 2 Wkkgz De Gz-psycholoog beroepsprofiel, 2017 Competentieprofiel van de AVG, 2016</p>	<ul style="list-style-type: none"> • De inspectie toetst of de gekozen vorm van onvrijwillige zorg aantoonbaar proportioneel is in relatie tot het ernstige nadeel en de beschikbare alternatieven. De inspectie toetst ook of zorgverleners de gekozen vorm van onvrijwillige zorg individueel en zorgvuldig afwegen en vastleggen. • De inspectie toetst of zorgverleners onvrijwillige zorg alleen toepassen als er sprake is van het in het zorgplan beschreven ernstige nadeel en er geen minder ingrijpende mogelijkheden zijn om het ernstige nadeel te voorkomen of af te wenden. • De inspectie toetst of zorgverleners bij de uitvoering van ambulante onvrijwillige zorg navolgbaar de extra zorgvuldigheidseisen toepassen. • De inspectie toetst of zorgverleners bij het verlenen van onvrijwillige zorg gebruik maken van relevante richtlijnen en organisatieprotocollen.

Thema 3: Sturen op kwaliteit en veiligheid

Zorgaanbieders van zorg aan cliënten met een psychogeriatrische aandoening of verstandelijke beperking beschikken over een beleidsplan. In dit beleidsplan leggen zij vast hoe zij systematisch vrijwillige zorg stimuleren, onvrijwillige zorg zo veel mogelijk voorkomen en indien noodzakelijk, terughoudend toepassen en afbouwen en hoe zij op de uitvoering daarvan toezien⁵. Als zorgaanbieders ambulante onvrijwillige zorg verlenen, houden zij zich aan de extra zorgvuldigheidseisen hiervoor in het Besluit zorg en dwang⁶.

Intern toezicht op de Wzd draagt bij aan het correct toepassen van de Wzd. Bij intern toezicht zijn verschillende partijen betrokken. Onder meer de Wzd-functionaris, de raad van bestuur of directie van een zorgaanbieder en de raad van toezicht of raad van commissarissen. Deze partijen hebben zicht op onvrijwillige zorg binnen de zorgorganisatie door bijvoorbeeld visitaties, overzichten van toegepaste onvrijwillige zorg en evaluaties.

Het is belangrijk dat een accommodatie veilig is. Soms is voor de veiligheid van de cliënt en/of diens omgeving insluiting in een separeer- of afzonderingsruimte van een accommodatie nodig. Dergelijke ruimten moeten dan wel voldoen aan de geldende veldnormen.

Norm		Bron	Wat toetst de inspectie?
3.1	De zorgaanbieder die onvrijwillige zorg verleent beschikt over een beleidsplan.	Artikel 19 Wzd Artikel 2.2 Besluit zorg en dwang Artikel 7 lid 5 en 6 Wmcz	<ul style="list-style-type: none"> De inspectie toetst of de zorgaanbieder die onvrijwillige zorg verleent, over een beleidsplan beschikt waarin tenminste het volgende beschreven staat: <ul style="list-style-type: none"> - alternatieve vormen van zorg - het toepassen en afbouwen van de onvrijwillige zorg - de wijze van intern toezicht op de onvrijwillige zorg De inspectie toetst of de zorgaanbieder voor vaststelling van het beleidsplan advies vraagt aan de cliëntenraad. Als de zorgaanbieder afwijkt van het advies van de cliëntenraad dient hij dit te motiveren. De inspectie toetst of de zorgaanbieder in het beleidsplan de extra zorgvuldigheidseisen voor ambulante onvrijwillige zorg heeft beschreven.
3.2	De zorgaanbieder stimuleert vrijwillige zorg en bewaakt, beheerst en vermindert systematisch onvrijwillige zorg.	Artikel 9 lid 1 Wzd Artikel 17 Wzd Artikel 18 Wzd Artikel 60a Wzd	<ul style="list-style-type: none"> De inspectie toetst of de zorgaanbieder zorgt voor voldoende mogelijkheden voor vrijwillige zorg.

⁵ Artikel 19 Wzd.

⁶ Besluit van 16 mei 2019, houdende regels ter uitvoering van de Wet zorg en dwang voor personen met een psychogeriatrische aandoening of een verstandelijke handicap, Staatsblad 2019 197.

Toetsingskader onvrijwillige zorg

			<ul style="list-style-type: none"> • De inspectie toetst of de zorgaanbieder onvrijwillige zorg registreert en analyseert. • De inspectie toetst of de zorgaanbieder halfjaarlijks de registratie van onvrijwillige zorg en jaarlijks de analyse hiervan bij de inspectie aanlevert.
3.3	De zorgaanbieder voldoet aan de randvoorwaarden voor het naleven van de Wzd.	<p>Artikel 2b lid 1 en 3 Wzd Artikel 5 lid 1 Wzd Artikel 9 lid 1 Wzd Artikel 45 lid 2 Wzd</p>	<ul style="list-style-type: none"> • De inspectie toetst of de zorgaanbieder de diverse betrokkenen dusdanig faciliteert dat zij hun Wzd taken kunnen uitvoeren. • De inspectie toetst of de zorgaanbieder, de zorgverantwoordelijke of de Wzd-functionaris, bij geground vermoeden van ernstig tekortschieten van de uitvoering van de onvrijwillige zorg, een melding doet bij de inspectie. • De inspectie toetst of de huisregels geen andere regels bevatten dan die nodig zijn voor een ordelijke gang van zaken en voor de veiligheid in de locatie/accommodatie. • De inspectie toetst of de zorgaanbieder de onafhankelijkheid van Wzd-functionaris waarborgt.
3.4	De zorgaanbieder zorgt ervoor dat de Wzd-functionaris erop toeziet dat de Wzd op de juiste manier wordt toegepast.	<p>Artikel 1, lid 1 sub m Wzd Artikel 11A WzdProfiel Wzd-Functionaris dec. 2019</p>	<ul style="list-style-type: none"> • De inspectie toetst of de zorgaanbieder een Wzd-functionaris heeft die de kwaliteit van de onvrijwillige zorg als volgt bewaakt: <ul style="list-style-type: none"> - de Wzd-functionaris beoordeelt de zorgplannen waarin onvrijwillige zorg is opgenomen. - De Wzd- functionaris ziet toe op de inzet van de minst ingrijpende vorm van onvrijwillige zorg. - de Wzd-functionaris houdt toezicht op de uitvoering van onvrijwillige zorg. - De Wzd-functionaris zorgt ervoor, beoordeelt en bewaakt dat de uitvoering van onvrijwillige zorg volgens de bepalingen van de Wzd verloopt.

Toetsingskader onvrijwillige zorg

3.5	De zorgaanbieder zorgt voor de veiligheid op het gebied van bouwkundige/ fysieke omstandigheden binnen de accommodatie/locatie.	Artikel 20, lid 3 Wzd Veldnorm voor afzonderings- en separeervoorzieningen in de gehandicaptenzorg, TNO, 2013 Artikel 3 Wkkgz	<ul style="list-style-type: none"> • De inspectie toetst of de zorgaanbieder de bouwkundige/fysieke risico's van een accommodatie in kaart brengt en zo nodig maatregelen⁷ treft. • De inspectie toetst op de ruimte die bestemd is om een cliënt af te zonderen, veilig is.
-----	---	---	--

---

⁷ Binnen een (afdeling van een) accommodatie kunnen risicovolle situaties ontstaan door bijvoorbeeld scherpe voorwerpen, chemische reinigingsmiddelen, lage hekken, balkons, doucheslangen, afwezigheid warmwaterbegrenzing, e.d. De zorgaanbieder dient volgens de Wkkgz goede, veilige zorg te bieden. Na een inventarisatie van risicovolle situaties worden, rekening houdend met de cliëntenpopulatie, zo nodig maatregelen genomen door de zorgaanbieder.

www.igj.nl